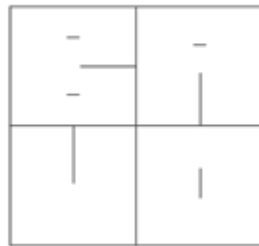

KONTEKSTI KULTURE

STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

BROJ I
2023.

DRUŠTVO
ZA
KULTURNI
RAZVOJ
BAUO

KONTEKSTI KULTURE | CONTEXTS of CULTURE
Studije iz humanistike i umjetnosti | Studies in Humanities and Arts

ISSN 3027-4222 | Štampano izdanje | *Printed Edition*
ISSN 3027-4818 | Elektronsko izdanje | *Electronic Edition*

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Development “Bauo”*

Za izdavača | *For the Publisher*

Dušan Medin

Naučni odbor | *Scientific Editorial Board*

Eđidio Ivetić (Italija), Dragana Radojičić (Srbija), Boris Kavur (Slovenija),
Martina Blečić Kavur (Slovenija), Tanja Petrović (Slovenija), Ljiljana Gavrić (Srbija),
Zlata Marjanović (Srbija), Koraljka Kuzman Slogar (Hrvatska), Amra Sačić Beća
(Bosna i Hercegovina), Nenad Vujadinović (Crna Gora), Edin Jašarović (Crna Gora)

Urednici | *Editors*

Dušan Medin | Stanka Janković Pivljanin

Ministarstvo
prosvjete, nauke
i inovacija

Objavljeno uz podršku Ministarstva prosvjete, nauke i inovacija Crne Gore
u okviru Konkursa za sufinansiranje naučnoistraživačke djelatnosti u 2023. godini

*Published with the support of the Ministry of Education, Science and Innovation of Montenegro
as part of the Competition for co-financing scientific research activities in 2023.*

KONTEKSTI KULTURE
STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

CONTEXTS *of* CULTURE
STUDIES IN HUMANITIES AND ARTS

I

PETROVAC NA MORU
MMXXIII

SADRŽAJ | CONTENT

Riječ urednika | 7 | *A Word from the Editors* | 10

KODOVI UMJETNOSTI | CODES of ART

Boris Kavur | The Dance of Dots and Lines: The Common Archaeological Unease with a Specific Aspect of Prehistoric Art | 15

Martina Blečić Kavur | *Efeb u aristokratskom lovu* iz Lisijevog polja | 27

Milena Ulčar | Refashioning the Reliquaries in the Early Modern Bay of Kotor | 45

SEMANTIKA PROSTORA | SEMANTICS of SPACE

Roberto Golović | From Rhizon to Risinium: Short Insights into Transformation of an Illyrian Capital to Roman Municipium from a Perspective of Urban Archaeology | 61

Gordana Ljubanović | Kako su u *Budvanskim analima* don Krsta Ivanovića antički Budvani postali Liburni | 75

Luka Rakojević | Život jednog trga: nikšićki trg kroz vrijeme | 87

RASLOJAVANJA i SPAJANJA | LAYERINGS & MERGINGS

Savo Marković | Prilog poznavanju višeg društvenog staleža Budve: Ferro i Barunović | 101

Mirjana Blagojević | O mirazu u Budvi, Kotoru i Paštrovićima u srednjem
veku | 131

Milko Štimac | Preteče akcionarstva u Boki prema ispravama kotorskih
notara | 143

Uputstvo za autore | 151 | *Guidelines for the Authors* | 153

ŽIVOT JEDNOG TRGA: NIKŠIĆKI TRG KROZ VRIJEME

Luka Rakojević¹
Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
Leksikografski centar
Podgorica, Crna Gora

Zato s nostalgijom gledamo na stari Nikšić koji je uspio da okupi stanovnike grada u „zajednicu koja je počivala na kolektivnu različitih individualnosti“, u kome se osjećao kosmopolitski duh i stvaralačka atmosfera, u kome je, bez obzira na njegovu veličinu, pulsirao gradski život.

Branislav Rakojević

Sažetak: Rad čine fragmenti koji zbirno donose storiju o jednom mjestu, odnosno jednom gradu i njegovom prostornom i ambijentalnom identitetu i esenciji duha. U pitanju je priča o određenim aspektima centralnog prostora nikšićkog gradskog jezgra. Faktografski podaci o Trgu slobode uspostavljaju određeni okvir i prezentuju genezu događaja i različite evolutivne procese, dok, s druge strane, tekst za cilj ima pokušaj odgonetanja tajne te velike pjace, uvriježene jednako u prostor Grada Nikšića i životne navike i emocije njegovih stanovnika tokom proteklih 140 godina. Opisani su i pojedini događaji, kako bi se kroz hronologiju uvidjela magnetičnost i živost ovog slobodnog prostora oivičenog kućama. Trg bi, po definiciji, trebalo da označava pozornicu života, ali rijetki su oni poput nikšićkog, na kom se prosto svakodnevno i svakosatno dešava život u svim svojim oscilacijama.

Ključne riječi: trg, grad, Nikšić, plan grada, identitet, ambijent

¹ lukarakojevic@canu.ac.me.

UVOD

Fenomen trga interesantan je iz više aspekata. Istorijska, urbanistička, sociološka, antropološka istraživanja trga, kao činioca grada, daju nam za pravo da se bavimo ovom temom. Bogdan Bogdanović zapisuje: „Trgovi – taj blistavi, taj varljivi, taj podli nakit gradova!“ (Bogdanović 1982: 376). Naredni redovi su posvećeni baš jednom takvom trgu, onom koji je kreirao urbano jezgro jednog grada i koncentrisao život njegovih stanovnika. Tekst koji slijedi nema pretenziju da bude pisan iz ugla stroge teorije, već je više postavljen kao zbirka odabranih fakata i zanimljivosti vezanih za nikšićki trg, prožeta raznorodnim citatima.

PLAN I TRG

Nakon oslobođenja i Berlinskog kongresa održanog 1878, Nikšić počinje da se intenzivno razvija na više nivoa. Pošta je otvorena 1879. godine, 1889. počela je gradnja puta Nikšić – Podgorica, 1896. uspostavljena je pivara, 1898. nastalo je Kulturno-umjetničko društvo Zahumlje, 1900. završena je izgradnja hrama, 1901. otvorena je Nikšićka štedionica, a 1906. formirano je Nikšićko trgovačko društvo. Većini ovih događaja prethodio je jedan vrlo važan dokument, koji je uticao na formiranje identiteta grada i to ne samo u prostorno-funkcionalnom i likovnom smislu. Naime, 1883. godine trogirski inženjer Josip Slade izradio je urbanistički plan Nikšića.

Svojevremeno je engleski arheolog Artur Džon Evans stanje grada Nikšića definisao kroz opise stradalihi kuća (Сарић 1997: 103). U izvještajima iz 1883. godine i vojvoda Cerović opisuje razvaline ruševne varoši. Dakle, bilo je neophodno stvoriti viziju prema kojoj će se naseobina u budućnosti formirati i razvijati. U martu 1883. godine Slade je snimio stanje i shvatio da mu se otvorila idealna mogućnost za novu varoš, okrenutu ka suncu i prirodi. Plan je podrazumijevao prostranu pjacu i manje pjacete

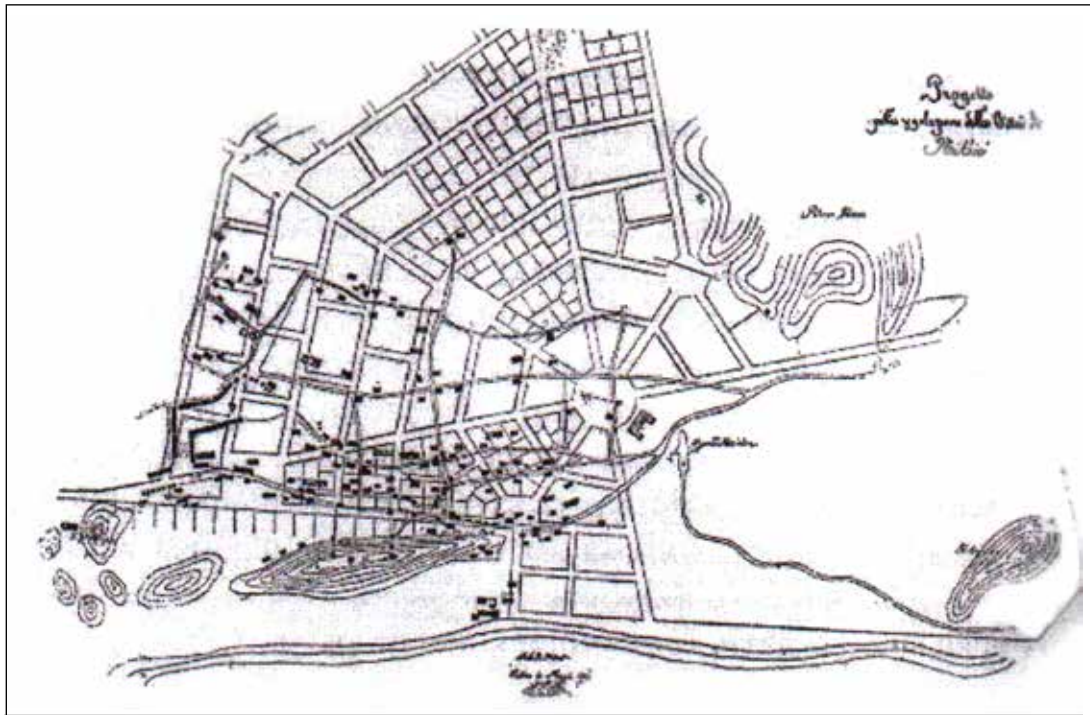
sa rubnom gradnjom objekata. Slade je projekat završio u maju iste godine u svom ateljeu u Kotoru. Narednog mjeseca knjaz je plan donio u Nikšić (Шакотић 1996: 94–100). Bilo je jasno šta je planirani centar života Sladeovog koncepta – „... sredinu nove varoši čini četvorougona pijaca, a iz nje se šest ulica grana zvezdasto“ (Шобажих 2017: 126). Proces naseljavanja je tekao na sljedeći način: „... od početka 1883. i Državni savjet učestvuje u davanju zemlje pojedincima na poklon, naravno – uz knjaževu saglasnost“ (Пејовић 1969: 13).

Sladeovom logikom urbanog planiranja predviđeno je da se glavni gradski trg postavi tako da sažima okolne ulice po zrakastom principu. Ta renesansno-barokna šema predviđjela je gradnju samo po obodu i rubovima trga. U potpunosti poštujući čovjekomjernu dimenziju grada, trogirski inženjer s potpunom svijesti o značaju ovih mjesta za okupljanje stanovništva trgovima dodjeljuje počasne lokacije.

Iz sagledavanja istorijskih procesa i situacija u Nikšiću može se uvidjeti opravdanje Mamfordove definicije: „Prvobitni grad je bio tvrđava, pribežište u vreme ratova. Savremeni grad je, naprotiv, prevashodno mesto za trgovinu i nastanak duguje pijaci oko koje se podizao“ (Park 2005: 80, 84). Prije oslobođenja fokus je bio oko zidina bedema, da bi se po izradi plana žarište i žiža svih dešavanja preselili na glavni trg. Umjesto utvrđenja, središte je postala velika pijaca oko koje su građeni objekti.

„Arhitekta su očarani elementom italijanskog pejzaža: trgom“ (Venturi 1988: 6). Trogirski inženjer je i sam imao takvu vrstu fascinacije. On je jednim vrlo racionalnim pristupom lokalizovao veliku pijacu, smještajući je u srce tada potpuno novog urbanog tkiva.

Brojni pisci u svojim gradovima pronalaze inspiraciju, a neki od njih daju vrlo slikovite prikaze trgova određ-

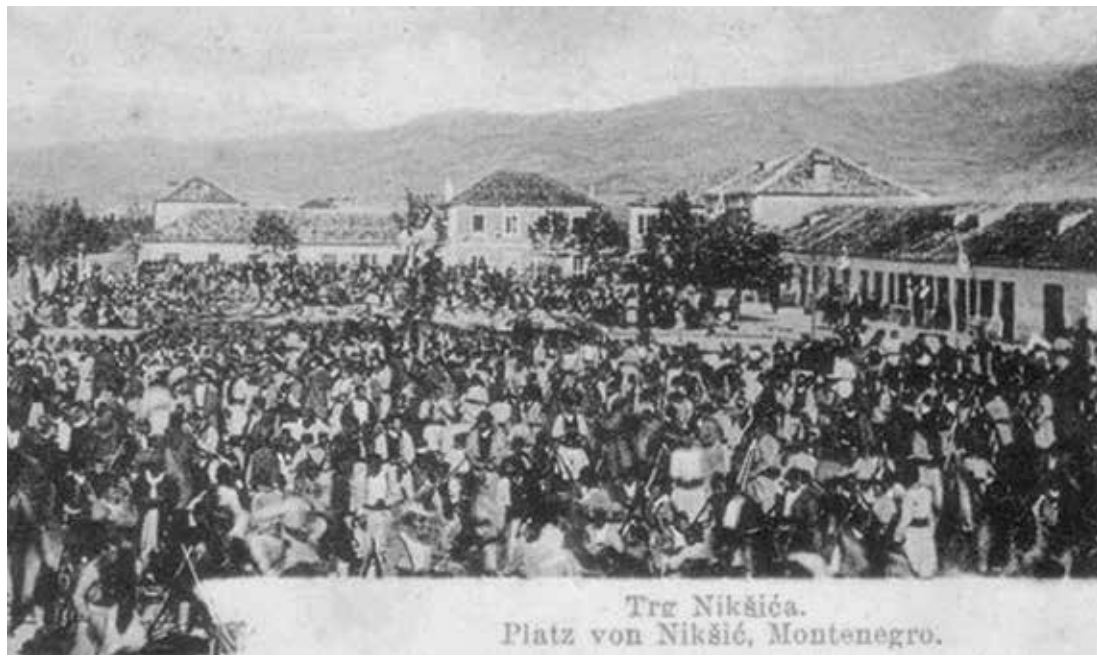

Sl. 1. Josip Slade, Plan Nikšića, 1883. (<https://www.novineniksica.me/svaki-drevni-grad-je-posebna-prica>, pristupljeno 9. 10. 2023)

ne atmosferom koja na njima vlada. Iskander Pala u svojim istanbulskim momentima pripovijeda o šest ulica koje izlaze na trg i o trgu na kom duva jugo, što privlači sjetni grad (Pala 2019: 271, 351). Juka Vikila je zapisao: „Erenstrem je u planu grada genijalno uzeo u obzir vetrovitost Helsinkija, međutim, nije se suprotstavio vetru, već ga je duboko uvukao u grad. Finci imaju poseban osećaj za uživanje u vetru, jer prepuštajući mu se na milost i nemilost mogu sebe da poštede susreta s drugima“ (Vikila 2019: 26). Suprotno tome, Josip Slade je u srž nikšićkog gradskog tkiva uveo sunce. Mediteranskom ambijentu koji je kreirao, i na koncepcijskom i na simboličkom nivou, u potpunosti je kompatibilan osunčani trg. Takođe, poput pomenutog kolege, i on je očigledno razmišljao i o mentalitetu stanovništva. Za razliku od opisanog finskog, crnogorski mentalitet je druželjubiviji i sklon mjestima susreta, a Slade je shvatio gdje bi tom zbirnom prostoru bila najbolja lokacija.

„U kompoziciji grada svaka stvar mora u najvećoj mogućoj meri (sa najve-

ćom mogućom prijemljivošću) izražavati sam život tog kolektivnog organizma koji zapravo predstavlja grad. U osnovi tog organizma je postojanost (trajanje) plana“ (Rosi 2008: 51). Sladeov biograf, inženjer i teoretičar arhitekture Slobodan Mitrović bilježi: „Slade nalazi urbanističko rješenje koje će moći da zadovolji svaku buduću nepredvidivu situaciju.“ Sred tog rješenja je idealno pozicionirana velika pjaca dimenzija 90 x 133 m (Mitrović 2020: 123–124). Arhitekta i teoretičar dr Vladimir Bojković je posvećenički pronašao i zabilježio hronologiju kasnijih regulacionih planova. Regulacioni plan iz 1941. godine prati Sladeov koncept. Prvi poslijeratni plan je bio djelo braće Stojanović iz Beograda, ali je odbijen kao preambiciozan. Tim stručnjaka, koji su činili Josip Sajsel, Dragan Boltar, Boris Magaš i Bruno Marić, izradio je 1958. godine novi urbanistički akt. Na konkursu za Trg maršala Tita 1971. godine nagradu dobija Feđa Košir iz Ljubljane: „Razvoj gradskog centra ćemo, naravno, osloniti na ono što već imamo pozitivno i upotrebljivo, na postojeće žarišne tačke gradskog

Sl. 2. Trg u Nikšiću početkom XX vijeka (<http://salon2018.sacg.me/rekonstrukcija-trga-slobode-u-niksicu>, pristupljeno 9. 10. 2023)

života, to su Trg Save Kovačevića, Trg maršala Tita i novija intenzivna koncentracija aktivnosti oko solitera Skupštine opštine.“ Urbanistički institut Hrvatske iz Zagreba izradio je plan 1984. godine, koji je usvojen dvije godine kasnije (Bojković 2019: 25–32). Interesantno je da se, bez obzira na sve, urbanistički razvoj grada nikada nije suštinski udaljio od osnovne vizije iz 1883. godine.

Koliko je Trg značajan za Nikšić svjedoči i to ko je svojevremeno odlučivao o njemu. Naime, pomenuti Opštejugoslovenski konkurs za izradu urbanističko-arhitektonskog rešenja Trga maršala Tita u Nikšiću – centralnog poteza grada sa pratećim prostorima objavljen je 1971. godine, a odbor za ocjenu činili su: Đorđije Grujičić, predsjednik SO Nikšić; arhitekta Stanko Mandić, redovni profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu; arhitekta Juraj Najdhart, redovni profesor Urbanističko-arhitektonskog fakulteta u Sarajevu; arhitekta Uroš Martinović, redovni profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu; Ivan Antić, vanredni profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu; kustoskinja Anika Skovran,

zaposlena u Narodnom muzeju u Beogradu; arhitektica Svetlana Kana Radević, u ime Saveza arhitekata Crne Gore; arhitekta Ljubomir Vojvodić, načelnik Odjeljenja za komunalne poslove SO Nikšić; ekonomista Božo Kovač, pomoćnik direktora Zavoda za planiranje SRCG; arhitekta Đorđe Đoko Minjević, direktor Republičkog zavoda za urbanizam i projektovanje; inženjer građevinarstva Radomir Gluščević i nikšićki kulturni i javni radnik Veljko Šakotić (Konkurs... 1971: 13).

ZBIVANJA

„Gradski prostor ima dvostruku ulogu u životu društva – kao poligon na kome se materijalizuju različite aspiracije, ali i kao pozornica svakodnevnim aktivnostima, svečanim trenucima ili revolucionarnim promenama“ (Stupar 2016: 8).

Skokovita hronologija faktografsko-anegdotskog tona može poslužiti kao skica prilika koje su se odvijale na Trgu. Istorijski pregled otkriva multifunkcionalnost i magnetičnost ovog prostora. Bekica Šobajić je zapisao

kako su 1884. godine pijaca i ulice bile neravne. Već naredne godine trg je bio sređen i popločan kaldrmom, a ulice nasute pijeskom. Za ozelenjavanje su iskorišćene lipe donesene sa Budoša, Duge i Vojnika. Svečanošću održanom 1. marta proslavljeno je naseljavanje nove varoši. Na trgu su se 1886. nalazila dva bunara. U isto vrijeme su tu bile i dvije kućice za prodaju i vaganje raznorodnih proizvoda. Njemački fotograf i profesor geografije Kurt Haser je u ljetu 1891. zabilježio da u Nikšiću *cvjeta evropski izgrađeni dio grada*. Varoš je 1899. dobila osvjetljenje u vidu nekoliko ferala. Mnogo godina kasnije, Zulfikar Zuko Džumkur je apelovao za očuvanje trga, a Olga Perović ga je okarakterisala kao svojevrsni spomenik (Vujačić 2007: 14–25).

Česti su bili raznovrsni skupovi na ovom mjestu. Počast Petru, trećem sinu knjaza Nikole organizovana je 28. septembra 1892. godine, kada su u *kругu pijace* bili i kneževska porodica i Visoki dom. Za trpezom se našlo oko 480 osoba, među kojima su bili činovnici i građani. Tom prilikom je knjazu predana sablja – djelo tri zlatara iz varoši. Događaj je uvećan zastavama i barjaticima i upamćen po emotivnom govoru knjaza Nikole (Букић 2003: 224).

Upečatljiva je slika zabilježena u putopisima, gdje je opisan jedan skup na gradskom pijačnom trgu. Naime, zapis dočarava starog barda koji gusla o Cetinju, Hercegovini i oslobođenju. Opisana je njegova ekspresija i pjevanje koje *pogađa u srce ratnika* (Авело 1996: 120–121).

Viko Mantegaca svojevremeno Nikšić opisuje kao ljupki grad i ističe glavni trg na koji izlazi nekoliko ulica. Karakteriše ga kao najveću i najznačajniju pijacu u kneževini. Zapisuje i da se u Crnoj Gori s ponosom govori o ovom mjestu, te da ponosni Nikšićani rado pokazuju slavne krajeve grada (Мантегача 2008: 207–209).

Zabilježena je i posjeta njegovog visočanstva knjaza Nikole, knjaza Mirka, vojvode zetskog i grahovskog i knja-

za Franca Josifa Batemberga nikšićkoj varoši. Za tu priliku ona je domaćinski okićena i osvjetljena (*Дворске вјеснице* 1898: 4).

Ljeto 1900. godine je obilježilo mnoštvo važnih događaja. Među njima se desila i posjeta Nikšiću pomenutog Kurta Hasera, predavača na univerzitetu u njemačkom Tibingenu (*Милу јосићу* 1900). Magnetizam ovog grada privukao je brojne ljude koji su stizali iz svih krajeva Evrope, a Haser je bio jedan od najviđenijih posjetilaca.

Priča o obilježjima objekata na rubovima nikšićkog trga traje od davnina. Interesantna je storija o jednoj kući, koja se nalazi u sjevernom nizu. List *Narodna misao* je prenio vijest o smrti Rista Radnića, koji je preminuo 27. decembra 1906. godine. Kako pokojnik nije imao poroda, odlučio je da testamentom svoju imovinu prepíše osnovnoj školi (*Управа школе* 1907: 3–4). Milošću gospodina Radnića ovaj objekat je dugo vremena služio siromašnim učenicima. O tome postoji i spomen-ploča na fasadi. Pored tog obilježja, postoji i natpis koji bilježi pionirske poduhvate štampanja lista *Pobjeda*.

Tridesetih godina XX vijeka zabilježeni su radovi na modernizovanju grada: „Staru kaldrmu zamenjuje planski moderna ulica sa dvospratnim zgradama. Fenjeri koji su žmirkali kroz puste i zabačene ulice zamenjeni su prvo velikim lampama, da i njih docnije zameni široka električna mreža sa jakom svetlošću“ (M. K. 1938: 9).

Priča o bombardovanju je posebno enigmatična. Nikšić je prvi put bombardovan 6. januara 1915, tokom Prvog svjetskog rata. Tri decenije kasnije 7. i 8. aprila 1944. godine dogodio se najsuroviji napad u modernoj istoriji grada. Tom prilikom je poginulo oko 200 ljudi i još toliko je ranjeno (Vujačić 2009: 7).

Saveznički avioni su svakodnevno nadlijetali grad kretavši se ka Rumuniji, Mađarskoj, Njemačkoj i Austriji.

Potpuno nenadano, 7. aprila saveznici su bombardovali Nikšić. Već narednog dana ponovljen je isti čin vazduhoplovnih trupa. Ulice su bile razorene, a brojni objekti oštećeni – među njima su bile Crkva Sv. Petra i Pavla i Saborna crkva Sv. Vasilija Ostroškog. Novi napad se desio 24. avgusta 1944. godine. Posljedice ovih ataka su bile uništavanje hotela *Evropa* i *Nikšić*, oštećenja objekta Dvorca kralja Nikole i tadašnje zgrade Doma zdravlja u gradskom parku, kao i ostavljanje kratera na gradskom trgu i ruševina na okolnim ulicama (Nikčević 2009: 8–16). Čak su i te tragične prilike probudile autentični nikšićki duh. Jedan oriđinal je izgovorio rečenicu po kojoj se pamti. Naime, sinonim za Stevana Vukovića zvanog Stevan Zlatni postala je anegdota zapisana na više mjesta. Prilikom aprilskog napada koje su izvršili saveznici 1944. godine on se našao na trgu i, dok je narod bježao u skloništa, neko ga je upitao čiji su avioni, a ovaj je mudro odgovorio: „Vaistinu, ne znam čiji su avioni, ali znam da su bombe naše!“ I ta slika ostaje kao jedan značajan biljeg o duhu.

Sredinom XX vijeka, tokom četrdesetih i pedesetih, glavni nikšićki trg bio je mjesto na kom su se dešavali važni društveno-politički događaji. Borci Drugog udarnog bataljona su ušli u grad 1944. godine. Svjetlo pisci su zabilježili i kolo na Trgu. Iste godine, Stana Tomašević, sekretarka PK SKOJ za Crnu Goru i Boku, govorila je na mitingu u Nikšiću. Tom prilikom je nastala njena prepoznatljiva fotografija.

Politički mitinzi su, takođe, bili događaji važni za povijesnicu velike nikšićke pjace. Prilikom govora Aleksandra Rankovića 9. novembra 1953. godine „oko 12 časova na Trgu maršala Tita okupila se skoro osmina odraslih stanovnika Crne Gore...“ (Говор 1953) Nekoliko ljeta kasnije Nikšić je posjetio predsjednik Josip Broz. „Narodni zbor bio je zakazan za 12 časova na Trgu maršala Tita. Mnogo ranije mnoštvo naroda sa morem zastava i transparentata, slilo se na ovaj prostorni trg, očekujući nestrpljivo poja-

vu druga Tita na tribini. Računa se da je na trgu bilo više od 60 hiljada ljudi“ (Величанствени народи збор 1959: 2).

Sve ove crtice samo svjedoče o važnosti i privlačnosti ovog dijela urbanog tkiva. Glavni trg predstavlja esenciju nekada varoši, a kasnije grada i o(p)staje kao simbol i oprostorna metafora suštine Nikšića.

DUŠA GRADA

Pozicionirano između dva masiva sa bokova – gradske tvrđave Bedem i brda Trebjesa – egzistira urbano jezgro starog Nikšića. Sred tog tkiva teče Njegoševa ulica, koja se na dva kraja nastavlja na Trg slobode. Dio nje, zajedno sa velikom pjacom, čini čuveni nikšićki korzo, još jedan mediteranski simptom ovog grada.

Svi markeri grada imaju svoje značenje: hotel, pošta, park, motel, muzej, Mali stadion, Stadion kraj Bistrice ili Manitovac, Krupac, Slano jezero. Ipak, na trasi određenoj otprilike dvijema tačkama – skulpturom *Ljubavnici* vajara Branka Tomanovića (1971) ispred hotela *Onogošt* s jedne i objektom stare pošte sa druge strane, odvija se ključni dio svih dešavanja.

U užem gradskom jezgru su funkcionisali različiti sadržaji koji se uglavnom tiču uslužnih djelatnosti poput kafana, prodavnica, dućana, magazina, bakalnica, radnji sa manufakturom, obučarskih i krojačkih radnji, poslastičarnica, štamparija, hotela, restorana, knjižara, berbernica, banaka. Središte svih zbivanja je bio centralni gradski trg. Magnetizam koji posjeduje u potpunosti opravdava i osmišljava njegovu funkciju. Emotivna vezanost članova starih gradskih porodica, kod kojih se naklonjenost ovom mjestu prenosi generacijama, za *grande pjacu* mogla bi se opisati stihovima:

*Na trgu koji je za mene središte svijeta
I središte moga srca.*

(Dedić 1982: 63)

Sl. 3. Trg u Nikšiću šezdesetih godina (kolekcija Boška Roganovića) (<http://salon2018.sacg.me/rekonstrukcija-trga-slobode-u-niksicu>, pristupljeno 10. 10. 2023)

Upravo zahvaljujući pomenutom prostornom planiranju, na nikšićkom glavnom trgu se uvijek svako osjećao dobrodošlim. U različitim periodima, koje su obilježili drugačiji nazivi, predstavljao je gostoljubivo mjesto društvene interakcije. Do Drugog svjetskog rata nosio je ime Trg Karađorđa Petrovića, zatim Trg maršala Tita do 1992, kada je preimenovan u Trg slobode. U svim tim fazama opravdao je politiku trgova po kojoj na njima *treba da ima mjesta za sve* (Cullen 2007: 101). Smješten u srž grada postao je simbol njegovog urbanog duha.

„U svakom slučaju, geografija grada je nerazdvojiva od njegove istorije, bez njih ne možemo shvatiti gradsku arhitekturu, koja je stvarno obeležje ove 'ljudske tvorevine'“ (Rosi 2008: 97). Arhitektura objekata po obodu Trga slobode ima vrijednost u cjelini i kompaktnosti nizova kuća. „Saglasnost, prijateljstvo i harmonija među kućama jeste 'urbanitet'“ (Radović 1979: 26). Baš takav sklad susjednih objekata ima veliku ambijentalnu vrijednost. Oni predstavljaju izuzetno značajan dekor najužeg gradskog jezgra. Slijedeći logiku da je *prizemlje*

duša kuće (Radović 1979: 45), u svakom od njih nalazi se određeni sadržaj usmjeren ka potrebama građana. Ova zdanja se mogu tumačiti i prema logici o *tri lica kuće*, od kojih je jedno okrenuto ka ulici, drugo ka dvorištu, a treće ka nebu. Lako je uočiti ideju da se napravi sklad među fasadama koje gravitiraju trgu. Bogdanović tvrdi da ista fasada ispod različitih krovova može djelovati južnjački ili sjevernjački (Bogdanović 1958: 100). U toj podjeli licima ovih nikšićkih kuća bi pripao epitet južnjačkih. Nerijetko se njihov izgled karakteriše kao mediteranski – i zbog estetike i zbog fasadne dekoracije. One odišu tim duhom i doprinose utisku velike pjace.

U Nikšiću je, otkako postoji ovaj slobodni i čisti četvorougao prostora, baš tu fokus svih zbivanja. Kroz događaje koji se ovdje odvijaju mogu se pratiti i sagledavati procesi funkcionisanja grada. On je kao velika scena, kao pozornica na kojoj se manifestuje život svakodnevice. Na njemu se odvijalo sve veliko i bitno za grad, ali je tu nastajala i jedna mala uzbuna duha, koji se humorom borio protiv svega što smatra anomalijom svakidašnji-

ce. Jedan dramaturg koji je odrastao nedaleko odatle piše: „Trg slobode u N. imao sam osećaj da me s 'krana' prati kamera. Te da moram misliti na mizanscen, na 'svetlo' – uvek nađem svetlo, na kostim, na partnera...“ (Koprivica 2018: 405). Na tom mjestu je kao ritualna tradicija opstala šetnja. Trg jeste mjesto susreta sa prijateljima i mjesto na kom se dešava uvijek nešto novo. Pjesnik Vitomir Nikolić je zapisao da se na tadašnjem Trgu maršala Tita u zavjetrini kod *Jugoplastike*, gdje se danas nalazi jedan od lokala na uglu, uvijek mogao naći onaj koga je neko trebao, ili bar neko ko bi znao gdje je taj koji se traži (Nikolić 2010: 13–14). Osunčana strana trga je, dakle, bila i zbirno mjesto i nezvanična *služba informacija*. Smisao Trga za građanstvo bi se mogao opisati citatom: „Idemo u centar?! Zamišljao sam ogroman šestar kako opasuje grad, i šiljato uporište u čiju tačku treba upakovati naše navike“ (Прелевић 2015: 20). Na tom mjestu su se oslobodile sve scene važne za gradsku hroniku. Većine priča – dobrih i loših odigralo se tu. Stotine dešavanja, hiljade specifičnih momenata i situacija (p)ostale su dio ovog trga. Njegova otvorenost i širina i prostora i duše sazdale su jedan ambijent koji nosi značenje i smisao.

Veliki plato okružen ulicama predodređen za centralni gradski trg okuplja sve generacije i sve profile ljudi. Na njemu se svakodnevno štošta zbiva i tvore se brojne priče. Nekad je lokacija na kojoj se održavaju koncerti i festivali, a uvijek je mjesto koje odiše urbanim šarmom. Od posljednjih decenija XIX vijeka predstavlja žižu i epicentar društvenih dešavanja. Trg kakav bi trebalo da bude u odnosu na grad koji reprezentuje svojom privlačnošću, kroz istoriju je bio središte okupljanja: kao pijaca, kao mjesto održavanja određenih skupova i manifestacija ili jednostavno kao svoja suština – sabirna promenade. Korzo, koji čini šetni dio Njegoševе ulice zajedno sa Trgom slobode, predstavlja najposjećeniju gradsku vertikalu. Obodom cijele šetališne zone u prizemljima kuća nalaze se lo-

kali različitih sadržaja – od ugostiteljskih do prodajnih. Na bočnim djelovima trga linije prozorskih nizova svjedoče o nekadašnjem uzornom uniformnom građenju.

Tu, na platou između gradskih ulica Karađorđeve i Novaka Ramova sa zapadne i Novice Cerovića i Manastirske sa istočne strane, te nastavljajući se na dva kraja Njegoševе ulice, živi Trg slobode. Pulsira kao samo srce gradskog jezgra i svakodnevno veliča i kao primjer vanrednog urbanističkog rješenja slavi zamisao svog tvorca.

Horizont koji se otvara ispred čovjeka koji iz neke od bočnih ulica uđe na glavni gradski trg predstavlja vanredan urbani prizor – lijepu gradsku oazu opasanu uglavnom jednospratnicama. Kao takav egzistira poput svojevrsnog fenomena i brenda.

PROSTOR KOJI PAMTI

Početak novog milenijuma izmijenjen je izgled Trga slobode uslijed renoviranja i postavljanja spomenika. Čuvene lipe su zamijenjene tulipane-rima, a niski cvijetni aranžmani raspoređeni su duž betonskih kada koje egzistiraju sred trga, pa je nekadašnji slobodni centralni prostor sada ispresijecan dugim žardinjerama. Nova intervencija je, dakle, donijela drugačije konceptijsko i vizuelno rješenje, no navike građanstva su se održale.

„Grad je biće sa dušom i memorijom... [...] Spomenici, oslobođeni pragmatične svrsishodnosti i funkcije, postoje poruka radi, da tu poruku održe, da je zapamte, zabeleže i prenesu dalje onima koji pohode prostor spomenika, ali i onima koji će nekad, u budućnosti, tamo pristići“ (Bobić 2009: 31, 139). Interesantno je da, zbog gabarita i kontinuiteta trajanja dva različita obilježja na toj lokaciji, termin *spomenik* Nikšićane obično asocira na oprostori memorijal podno Trebjese. Naime, nedaleko od mjesta gdje je postavljena spomen-ploča 13. jula 1952, godine 1961. je urađen betonski spo-

menik obilježen bareljefima od bijelog mermera, da bi 17. septembra 1987. na istom mjestu bio otkriven današnji gigantski spomen-objekat sa 32 ploče na kojima su imena strijeljanih rodoljuba i boraca NOB (Bijelić 2014: 213).

Autor spomen-kompleksa na Grahovu, Miodrag Živković, poznat i po djelima izvedenim na Sutjesci, Kadinjači i Šumaricama, zaslužan je za izgled još jednog obilježja na teritoriji opštine Nikšić. Njegov spomenik kralju Nikoli I Petroviću Njegošu otkriven je na glavnom gradskom trgu 9. maja 2006. godine. Predstavlja dominantnu vertikalnu Trga slobode. Visok je devet metara, pri čemu visina konjaničke figure iznosi šest metara (Bijelić 2014: 216). Postojanje ovog obilježja podsjeća na značaj crnogorskog knjaza, kasnije i kralja, za razvoj i napredak Nikšića po oslobođenju od turske vlasti. Svoju naklonjenost on je izrazio i kroz stihove u „Zdravici Onogoštu“, koju je *sjevernoga kraja straža* zaslužila svojim slavnim bojovništvom i pregalaštvom.

Spomenik novijeg datuma na samom početku platoa sadašnjeg Trga podsjeća na nepokornost nikšićkih partizana. U gotovo svakoj od ulica koje se ulivaju u korzo postoji spomen-ploča koja svjedoči antifasističku suštinu ovog grada. Narodni heroj Čedomir Ljubo Čupić, jedan od simbola tih ideja i svjetonazora, dobio je znamenje na Trgu u viziji vajara Zlatka Glamočaka. Spomenik *Heroj na korzu* otkriven je 13. jula 2018. godine. Figura je dimenzija 2,20 x 0,9 m. Nastala je prema čuvenoj fotografiji koju je snimio Karlo Ravnič, a od zaborava spasio Migo Zorić. Tom fotosu se divio i Žan Pol Sartr. Spomenik više od oblička znači kao simbol, „taj osmijeh, na trgu, izliven od bronce, jedan od najupečatljivijih i najljepših osmijeha u povijesti“ (Tomaš 2019: 59).

ZAKLJUČAK

„Grad je dramski događaj u našem okruženju. [...] Ipak, ako posle svega toga

grad deluje dosadno, nezanimljivo i bez duše, onda ne ispunjava svrhu svog postojanja. On je promašen“ (Cullen 2007: 6). Različite inscenacije svakovrsne istorijske drame učinile su prošlost Grada N. posebno zanimljivom, a navike njegovog građanstva održavale moderni život potpuno dinamičnim. *Velika pjaca*, smještena na počasnom mjestu, predstavlja epicentar tog malog svijeta, koji ima svoje specifičnosti i nekad sumanute zakonitosti. Lijepa scenografija okolnih kuća ga čini još življim i plemenitijim i više mediteranskim, bez obzira na geografiju. „Plovi taj grad, sa trgom i ulicama oko trga, sa tim cinober krovovima, plovi, plovi i uliva se u Mediteran“ (Koprivica 2015: 186).

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

Авело, Анри и Жозеф де ла Незијер. 1996. *Црна Гора и Херцеговина*. Подгорица: ЦИД.

Bijelić, Veljko. 2014. *Spomen-obilježja oslobođilačkih ratova u opštini Nikšić*. Nikšić: Opštinski odbor UBNOR-a i antifašista.

Bobić, Đorđe. 2009. *Arhitektura u iznudi*. Beograd: Arhipelag.

Bogdanović, Bogdan. 1958. *Mali urbanizam*. Sarajevo: Narodna prosvjeta.

Bogdanović, Bogdan. 1982. *Gradoslovar*. Beograd: Vuk Karadžić.

Божковић, Владимир. 2019. *Архитектура и урбанизам Никшића након Другој свјетској рату*. Београд: Задужбина Андрејевић.

Cullen, Gordon. 2007. *Gradski pjezaž*. Beograd: Građevinska knjiga.

Dedić, Arsen. 1982. „Kavana 'Opera'“. *Brod u boci*. Zagreb: Znanje, 63–64.

Koprivica, Božo. 2018. „A od ljubov ne se bega“. U: *San ulice*. Bijelo Polje: JU Ratkovićeve večeri poezije, 391–423.

- Koprivica, Božo. 2015. *Luđak je vječno dijete: Partizanski eseji*. Podgorica: Sibila.
- Мантегаца, Вико. 2008. *У Црној Гори*. Подгорица: ЦИД.
- Mitrović, Slobodan. 2020. *Arhitekt Josip Slade Šilović: graditeljska djela u Knjaževini Crnoj Gori 1877–1900*. Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske; Podgorica: Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore.
- Nikčević, Slobodan. 2009. „Tragično nikšićko proljeće“. U: Vujačić, Maksimur (ur.). *Razoreni grad*. Nikšić, 8–25.
- Nikolić, Vito. 2010. „Dobri duh Nikšića“. U: Vujačić, Maksim (ur.). *Nikšić pedesetih*. Nikšić, 13–14.
- Pala, Iskander. 2019. *Istanbulska ruža*. Beograd: Laguna.
- Park, Robert Ezra. 2005. „Grad – predlozi za istraživanje ljudskog ponašanja u gradskoj sredini“. U: Vujović, Sreten i Mina Petrović (ur.). *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 78–100.
- Пејовић, Ђоко Д. 1969. *Насељавање Никшића њослије 1878. године*. Никшић: Заједница културних установа.
- Прелевић, Душан Преле. 2015. *Оглазак са Чудуре у Последњи круј у Монци*. Београд: Лом.
- Radović, Ranko. 1979. *Živi prostor*. Beograd: R. Radović: S. Mašić.
- Ракојевић, Бранислав. 1996. „Предговор“. У: Вујачић, Максим (ур.). *Никшић: град и људи 1944–1970*. Никшић: АБ Никшић, 3–4.
- Rosi, Aldo. 2008. *Arhitektura grada*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Сарић, Милан. 1997. *Никшићка област 1878–1918*. Београд: [М. Сарић].
- Stupar, Aleksandra. 2016. *Grad: forme i procesi*. Beograd: Orion art.
- Шакотић, Вељко. 1996. *Никшић у Књажевини (Краљевини) Црној Гори*. Никшић: Центар за информ. дјелатност.
- Шобајић, Петар. 2017. *Никшић–Онојош* (фототип. издање). Никшић: ЈУ Народна библиотека „Његош“.
- Томаш, Марко. 2019. *Последње лјетно путовање у Писма с југа*. Београд: Књижевна радionica Rašić, 53–60.
- Venturi, Robert et al. 1988. *Pouke Las Vegasa*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Vikila, Juka. 2019. *Akvareli Engelovog grada*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Vujačić, Maksim (ur.). 2009. *Razoreni grad*. Nikšić.
- Vujačić, M. 2007. *Trg slobode*. Nikšić.
- Вукић, Предраг. 2003. *Љепојошци основних школа у Књажевини Црној Гори (1885–1908): зборник докумената*. Цетиње: Државни архив Црне Горе.
- Periodika*
- „Конкурс за израду урбанистичко-архитектонског решења Трга маршала Тита у Никшићу – централног потеза града са пратећим просторима“. *Борба*, 9. V 1971, г. XLIX, бр. 125.
- „Величанствени народни збор“. *Борба*, 21. IX 1959, год. XXIV, бр. 222.
- „Говор Александра Ранковића у Никшићу пред 40.000 грађана Црне Горе“. *Борба*, 10. XI 1953, бр. 282.
- „Дворске вијести“. *Невесинје* 10, 1. VII 1898.
- М. К., „Никшићка општина предузима велике радове“. *Правда*, 15. VII 1938, год. XXXIV, бр. 12122.
- „Мили гост“. *Онојош* 36, 7. IX 1900.
- „Управа школе: Добротвор школе никшићске“. *Народна мисао* 7, 11. II 1907.

THE LIFE OF ONE SQUARE: NIKŠIĆ SQUARE THROUGH TIME

Abstract: Paper consists of fragments that collectively convey the story of one place, that is, one city and its spatial and ambient identity and essence of the spirit. It is a story about certain aspects of the central area of Nikšić city core. Factual data about Trg Slobode (Square of Freedom) establish a certain framework and present the genesis of the events and various evolutionary processes, while, on the other hand, the text aims to unravel the secret of that large square, embedded equally in the space of the City of Nikšić and the life habits and emotions of its inhabitants during the past 140 years. Certain events are also described in order to, chronologically, see the magnetism and liveliness of this free space, lined with houses. The square, by definition, should symbolize the stage of life, but one in Nikšić in one of the few where life, in all its oscillations, happens every day and every hour.

Keywords: square, city, Nikšić, city plan, identity, ambience

by the same author are published in the same year, each is assigned a letter in alphabetical order, e.g., 2022a, 2022b, 2022c...

The following is an overview with examples of the most commonly cited types of bibliographic entries:

1. monographs: Палавестра, Александар. 2011. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
2. articles in journals and other periodical publications: Theodossiev, Nikola. 2000. „The Dead with Golden faces. II. Other evidence and connections“. *Oxford Journal of Archaeology* 19(2): 175–209.
3. papers in conference proceedings: Vlahović, Dobrila & Žarko Milošević, „Kulturno dobro 'Ostaci Kastela i Lazareta' – potencijal ili ograničenje“. 2018. In: Medin, Dušan i Goran Pajović (eds). *Zidine nad nemirnim morem: zbornik radova o Kastelu i Lazaretu* (second edition). Budva: JU Muzeji i galerije Budve, 87–94.
4. master's theses and doctoral dissertations: Богојевић-Глушчевић, Невенка. 1984. *Својинско-правни односи у Кошору у XIV вијеку* (doctoral dissertation). Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет.
5. Internet sources: Usmiani, Ante. 1983. „Bellafusa“. *Hrvatski biografski leksikon*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1652> (accessed 1. 8. 2023).

ISSN 3027-4222

9 773027 422001 >